

ման քանի մը նշանաւոր հնաձեւութիւններ, (archaïsme) (մինչեւ էջ 148) անուն յօդուածը, Այս գեղեցիկ ստեղծական գաղղիներէն գրուած յօդուածն լեզուագէտներուն համար քիչ քան կը բովանդակէ նոր: Բայց ասոր փոխարէն ունի սրամիտ տեսութիւններ որ շատ մը հին համեմատութիւններ տարակուսելի կ'ընեն: Ծուռեքեւ եւ ծուռելքի համար մտադիր կ'ընենք, որ նէն ետքն երեւցած էր նոր եւ համեմատութեամբ քի. ուստի եւ շատ տեղ՝ ուր այսօր է կը գտնենք՝ ձայնաշարութիւն մըն եւ նէ պատճառաւ: այսպէս մեր անխնիմը, յայտնի է թէ անգանիմ է միշտ, ինչպէս պահուած է բառափոխին մէջ՝ ց-անգ = միշտ, մինչեւ վերջը: Մահ (կամ հինը՝ մարհ) = մեռանել, շատ լաւ կը դիտէ հեղինակը թէ Հիւրքմանեան տեսութեամբ չի կրնար մեկնուիլ:

Հ. Գեղեցիկ (էջ 149—163) Եզնիկի գերմաներէն թարգմանութիւնն առիթ առնելով կը գրէ Պարսից կրօնական դրութեան զարգացման վրայ. կարելի է “Հանդէս Ամսօրեայ” անդրադառնայ այս յօդուածին վրայ:

Մոթուս Բուգգէ (164—6) ունի մօգէլ բառին վրայ ստուգաբանական համեմատութիւն մը:

Քանի մը կարճ յօդուածներով (Գր. Վանցեան՝ Ուրմանիկի ծագումը [էջ 167—169], Գինի՝ Հայ. Մուշ բառը [168], Մատենախօսութիւններով [169—176]) կը փակուի Բ. Պարսի ալ:

Այս երկու պրակներու մէջ ներկայացուած յօդուածներն այնպիսի առատ նիւթեր կը պարունակեն, որ կարճ մատենախօսութեան մը նեղ շրջանակին չեն յարմարիր: Եթէ քիչ շատ ծանօթութիւն տալ ուզեցիր այս 2. պրակներու վրայ, մեր նպատակն էր ծաշակ մը տալ հայ բանասիրութեամբ պարագլուներու, որոնք անյայտալ այս եւ յաջորդ թուերն անպատճառ հայեմայեթիւն են: Մենք անձամբ համոզուեցանք ճիշտարարութեան լրջութեանն եւ գիտնական հանգամանքին: Մենձայցս ենք որ այս պարբերականը շատ պիտի զարգանայ: Մաս մը միայն պակաս կը գտնենք այս Հանդէսին մէջ: Պէտք է համառօտ քաղուած մը տալ 3 ամսոյ միջոցին այլեւայլ հայերէն լրագրաց եւ հանդէսներու մէջ երեւցած բանասիրական յօդուածներու. եւ այս՝ պարբերագրին ամսօրնութեան համար:

Հ. ԳԱՐՈՒԿԻ Վ. ՄԻՆԵՎԻՍԵԱՆ

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՄԷ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՄՆԵՂՈՆՈՅԻ
1901Ի ԸՆԴՈՐԸՈՎ ՕՐԵՍԱՅՈՅԻՆ ՎՐԱՑ

(Հարսնահանգն է)

Հայերը Փոքր Ասիոյ այն մասերուն մէջ, որոնք Օսմանեան կայսերական կառավարութեան հովանւոյն տնտես. էին նախ քան Կ. Պոլսոյ առուամը, Կառնիայի մէջն է որ ամենէն աւելի բազմամարդ եւ շատ էին: Կոյնպէս ապացոյցներ կան հաւատարմութիւն Կառնիայի Ս. Առաքածափն եկեղեցւոյն առաջին նորոգութիւնը Յովակիմ Եպ. Էմբարով եղած է:

Ուստի ասոնք պատճառներ են որ զինքը ընդունիր իբր Առաջնորդ Կառնիայի Հայերուն: Բայց որովհետեւ Օսմանեան կայսրութեան մայրաքաղաքն էր Պարսա, հետեւեալ իր հոգեւոր հօտին կառավարութեան հետ ունեցած յարաբերութիւնները վարելու եւ իր հօտին մէջ մասին Պարսապի մէջ հաստատուած ըլլալուն համար՝ Յովակիմ Եպ. Էմբարով ստիպուած էր Պարսա երթալ. եւ այս ուղևորութիւններն էին որ զինքը ճանաչուցին կառավարական շրջանակին եւ նոյն իսկ Գրեգոր Մուլումս Մէհմէտ Բ. Ի. Եւ արդէն պատրիարքութեան պատմութիւնը ստուգապէս երեւան հանելու եւ անոր ծագումը ցոյց տալու համար այս յարաբերութիւնները հիմ րոնելու եւ, վասն զի Կ. Պոլսոյ առումն առաջ իսկ Յովակիմ Եպ. Եմբար Մուլումս Մէհմէտ Բ. Ի. ներկայացուցին իր իր հայ հպատակներուն, ռուսի Կ. Պոլսոյ առումն ասոնք զինքը Պոլսոյ փոխարքեպ այն դարձականներուն հետ միասին, որոնք Պոլսոյ բերած էր, եւ անոնք հոգեւոր վարիչն է իր կայսերական կառավարութեան հետ յարաբերութեանց հսկող եւ գործադրող կարգած է Բուշլիք անուամբ: Բայց աւելորդ չ'ըլլար թերեւս յիշեցնել թէ Յունաց եւ հայ պատրիարքական իրաւասութեան մէջ սա տարբերութիւնը կայ՝ որ մեր հոգեւոր իրաւասութիւն մը չէ, մինչդեռ Յունացը նաեւ է պետ եկեղեցւոյ: Մեր Պոլսոյ պատրիարքը՝ իբր Մայրաքաղաքի առաջնորդ՝ իրեն հաւատարմագրութիւնը (այսինքն դաւաճի առաջնորդներուն) ներկայացուցին եւ նաեւ կառավարական պաշտօնատանց առջեւ: Այս բացատրութիւնը տալէ ետեւ պէտք է պարզել թէ Մուլումս Մէհմէտ Բ. այսպիսի տիտղոսով չէ չէ որ Յովակիմ Եպիսկոպոսը Թուրքիոյ բոլոր Հայոց պատրիարք հաշակէց, այլ ընդհակառակն իբր մայրաքաղաքին նորահաստատ Հայերուն հոգեւոր պետ: Իր ներկայացուցիչ իրաւասութիւնը հետզհետէ ընդարձակուեցաւ, որովհետեւ Կ. Պոլսոյ Հայերէն գլխավոր Պարսապի եւ Կառնիայի շրջանակներն իբր Յովակիմ Եպ. Էմբարով առաջնորդական թեմերը՝ իւր իրաւասութեան տակ կ'իյնային: Հայիւ Թ. Գարուն վերջերն է որ Պոլսոյ պատրիարքութեան բարոյական հեղինակութիւնը կ'աճի եւ առաջնորդները պատրիարքներու դիմաւորելու հաստատուել կը սկսին, ինչպէս ցոյց կը տրուի արդէն նոյն իսկ նոյն գործին մէջ (էջ 164—165):

Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան ազդակի իրաւասութեան տակ էին, 20 Առաջնորդութիւններ

որոնցմէ ոմանք ինչպէս 1. Իտիրեն, 2. Թեքիր-
տալ, 3. Կեսարիա, 4. Ամասիա, 5. Պուրս, 6. Սեբաստիա, 7. Ալի, 8. Էպպին-Գարս-Հե-
սոր, 9. Թումարզա, 10. Տրապիզոն, 11. Երզնկա,
12. Ուրֆա, 13. Արմաշ Հնազնունի կազմուած,
որ եւ է ուրիշ միջամտութիւն չէին ընդունիր իսկ
1. Ինկիւրի, 2. Թաքա, 3. Տիւրքալէքի, 4. Էր-
զրում, 5. Կարս, 6. Ալաշկերտ, 7. Ուսմիշ Թէնե
անուանապէս և Պոլսոյ իրաւասութեան ենթար-
կուած կը համարուին, բայց շարունակ ընդունելով
Էլմիստայոյ նուիրակներուն այցելութիւնը՝ շատ
անգամ ուղղակի Մայր-Աթոռին իրաւասութեան
ենթարկուած էին բան և Պոլսոյ պատրիարքական
Տեղեկականութեան։ Անն եւ Պոլսոյ Էլմիստայոյ
նուիրակներով կը կառավարուէին բացարձակապէս։

Իսկ Իսթիմ եւ Պաղատա կը կազմէին Տէրութի
վիճակներ, եւ այնպէս ալ Ֆիսային մինչեւ 1828ը,
ուր այլեւս անկարելի դառնալով մշտապէս յա-
րաբերութիւններ պահել Մայր-Աթոռի հետ՝ ան-
ցան և Պոլսոյ պատրիարքութեան իրաւասութեան
տակ, եւ այսպէս պատրիարքութեան հաստատու-
թենէն 400 տարի ետքը հազիւ և Պոլսոյ պա-
տրիարքները Թուրքիոյ բոլոր Հայոց պատրիարք
տիտղոսաւ արգարացուցին։ Բայց բան չը որ 400 տարի
յետոյ պիտի իրականանար՝ 500 տարի առաջ չէր
կրնար գործադրուիլ։ Հետեւաբար սխալ է թէ Յու-
վակիմ Թուրքիոյ բոլոր Հայոց պատրիարք հռչա-
կուած ըլլայ։

Բան մը որ նոյն իսկ (էջ 81) քիչ յետոյ ալ
հերքուած կրնայ համարուիլ օտ խաղաղով՝ թէ
«մինչեւ վերջին տանձնաւոր հայ պատրիարքներու
տրուած ֆէրմաններուն մէջ հայ ժողովուրդը վեց
խումբի բաժնուած էր նկատուի եւ կը կոչուի Ալմիշ
շէն-Ինի, ԺԷԸ գարուն վերջերս՝ այն վեց խումբ
բերուն հետքերը կը տեսնուէին դեռ Պոլսոյ վեց
Օթուշներուն մէջ»։ Ասկա թէեւ հերքում մըն
է պատրիարքներու բոլոր թուրքերեան Հայոց
ներկայացուցիչն ըլլալուն — լատի գր միայն Պոլ-
սոյ վեց գաղթականութեանց պատրիարքը կ'ըլլայ

— բայց միւս կողմէն ինքն իր մէջ կը պարունակէ
ուրիշ երկբայելի խնդիր մը, որուն լուսաբանու-
թիւնն ալ կարեւորութիւն ունի։ Ըստեր կան
պնդող, թէ այն մինչեւ վերջերս տրուած ֆէրմա-
ններու մէջ յիշուած Ալմիշ շէն-Ինի չէ թէ և Պոլսն
գաղթող Հայերուն վեց խումբերն են, այլ Թուր-
քիոյ սահմաններուն մէջ բնակող վեց տարբեր
ազգերն են, որոնց ներկայացուցիչն էր նկատուէր
Հայոց պատրիարքը։ Այսինքն քրիստոնէս պատկի
ժողովուրդներու ալ պատրիարք էր հայ պատրի-
արքը, որոնք յետոյ ժամանակին հետ ինքնց գոր-
ծերուն ալ աւելի կանոնաւորման համար հայ պա-
պրիարքութեան իրաւասութենէն ելլելով առան-
ձին պատրիարքութիւններ ունեցան։ Աստից ամենէն
լուաւորն օրինակ կրնան համարուիլ Ստորիք՝ որոնք
մինչեւ ժամերս արգարեւ հայ պատրիարքարանին
ստուգղանի իրաւասութեան ենթարկուած էին՝
իրեն կ'ընդգծէ ալ շատ մերձաւոր։

Ասորինքն հայ պատրիարքութեան իրաւա-
սութենէն ելլելու մօտ ժամանակներու մէջ կառա-
րուած իրողութիւն մ'եղած ըլլալու ապացոյցանելու

համար, ներուի մեզի պատկի շեղում մ'ընել եւ
յոյց տալ, թէ հայ պատրիարքարանը ինչ տեսակ
առաւելութիւններ ունեցած է եւ զանազան ժամա-
նակին հետ կորսնցուցած։ պարզապէս անոր համար
որ պէտք եղած կերպով չէ կրցած վարուիլ եւ
պաշտպանել իր շահերը եւ իրաւունքները։

1872—73 Վաշական տարեշրջանի Գաղա-
թական ժողովի տեղեկագրին մէջ առաջին անգամ
կը տեսնենք Ասորիներու դէպ ի բաժանում հա-
խաբայլ մ'ընելը, որ կառավարական հետեւեալ
պաշտօնաշրջով կը յայտնուի։

“Անշտ պատրիարքութեան.

Ամենպատիւ Տէր.

Տիգրանակերտի Ասորեաց թափուր մնացած
պատրիարքութեան նոյն հասարակութեան կող-
մանէ Պեարոս վարդապետը ընտրուած ըլլալով,
զանազան աղերագրիներով ինքրուած է որ
պատրիարքական դէր-Նին մէջ, իր նախորդին
տրուածին նման ‘Հայոց պատրիարքութեան են-
թակալ, բաւեր չգրուին։ Այսպիսակն Գիւանի
թաճանագրութիւնները եւ նոյն ազգին պա-
տրիարքութեան դէր-Նինու տրամագրութիւն-
ները նկատողութեան առնուելով տեսնեցաւ,
որ նոյն բացառութիւնը մէկ բանի պատրիար-
քական փոփոխութեանց առթիւ գործածուած
է։ Անոնցմէ աւելի հին դէր-Նինու մէջ նոյն
պարագրութիւնը եւ արամագրութեանց մէջ ալ
այս մասին որեւէ յիշատակութիւնը չկայ որմէ
կը հասկնայ, թէ նոյն պատրիարքութիւնը ան-
կախ էր։ Անեւ նշաւելով որ նոյն պատրիար-
քութիւնը մինչեւ ցարդ Գ. Գրսն եւ Տեղական
կառավարութեան հետ պաշտօնապէս եւ ուղ-
ղակի կերպով կը բանակցի, ուրեմն որեւէ ար-
գելք չկայ եղած առաջարկը չընդունելուն։ Բայց
այս մասին եթէ որեւէ տեսութիւն կամ հա-
ղորդիկ տեղեկութիւն ունիք, հաճեցե՛ք ընդ-
գրովի հաղորդել, որուն համար այն դիրք
գրուեցաւ։”

1873 Յունիս 9.

1873 Յունիս 3ին՝ Խառն ժողովին մէջ
հետեւեալ լուրերը խմբագրուեցաւ ի պատասխանի
վերադարձ պաշտօնագրին։

“Առաջադրեալ նախարարական 26 ղեկու
սիրը 1290 Թուակիր եւ 14 Թուահամար գրու-
թիւնը, որով կը հաղորդէք մեր ազգին նմա-
կայ ստորի ազգին պատրիարք ընտրուած Պեարոս
եպիսկոպոսի դէր-Նին մէջ իր նախորդներուն
տրուածին նման, Պոլսոյ պատրիարքութեան են-
թակալ բացառութիւնը չգրուիլ խնդրուած
ըլլալ եւ կը հրամայէք այս մասին մեր ունեցած
տեղեկութիւնը եւ տեսութիւնը հաղորդել։
Յիշեալ եպիսկոպոսին նոյն պատրիարքութեան
ընտրութիւնը հաղորդելով, ըստ առաջնայն իր

1 Հօտ հարկ կը գգանք օւնեցնելու թէ Օսմ. կայս-
կառավարութեան քաղաքականութեան տեսանկով միշտ
օգտակար համարուած է՝ հպատակ հասարակութեանց գա-
նաղան հատուածներու բաժանումը, եւ ասոր համար է.
որ այս պաշտօնագրին մէջ պարան նպատակաւ ընդու մը
կը գործածուի։ Ասորինքն առաջարկին։

դէր-Ռին մեր պատրիարքարանի միջոցաւ ստացուիլը զանազան հեռագիրներով եւ նամակներով խնդրուած է թէպէտեւ, սակայն Տիւգրանգիրտի մէջ բնակող նոյն ազգին կըլերին եւ ժողովրդեան կողմէ պատրիարքարան լայնութեան եւ օրինակը ներգրկեալ հեռագիրով ալ յիշեալ եպիսկոպոսին նկատմամբ ինչ մէջ զանազան եղած ըլլալով դէր-Ռին ստացման յետադուստր եւ Երուսաղէմէն տեղեկութիւն ստանալով, ըստ այնմ պէտք եղածին զորոշարութիւնը խնդրուած է: Այդտեղ եղած ընտելութիւնը կատարուելու պահաւն յուրեւա որ յիշեալ եպիսկոպոսը Կ.Պոլսն պիտի գայ, ուստի թէ իրմէ եւ թէ Երուսաղէմէ ու Տիւրանակերտէ տեղեկութիւն առնուելու միջոցին, այն խնդիրը երեսան ելած է: Եւ քանի որ բողոքներ կ'ըլլան նոյն եպիսկոպոսին նկատմամբ եւ ընտելութեան պէտքը կը զգացնեն, բնական է որ պատրիարքարան պիտի չկարենար փութալ ստանալու որ դէր-Ռը: Դասին եւ առաջ՝ Տարկ է որ նոյն ազգին բոլոր անդամներուն կարծիքը ստացուի թէ նոյն եպիսկոպոսին պատրիարք անդամանն եւ թէ անկախ պատրիարքութեան նկատմամբ: Եւ երբ նոյն ազգին ամբողջութիւնը չընդունի մեր պատրիարքութեան ենթարկուիլ, բնականաբար այն առան Տարկ կ'ըլլայ որ թէ Երուսաղէմի եւ թէ ուրիշ տեղերու մէջ առաւելունքի վեր մեղի պատկանեալ եկեղեցիներու եւ աղօթատեղիներու մէջ, նոյն ժողովրդեան մեր պատրիարքութեան ենթակայ ըլլալուն համար հոգեւոր պաշտօն կատարելու մասին մեր կողմնէն եղած յոյժառայութիւններն եւ քանի՜ մ'արտօնութիւնները ընդէ, ուստի առնուելիք տեղեկութեան յետոյ պէտք եղածը գործադրելու համար եկեղեցական ընդհանուր ժողով զուգարուելով որոշած որոշումը եւ արդիւնքը Ձեռք պիտի հաղորդուի:»¹

Նոյն օրը Կ'որոշուի նաեւ Երուսաղէմի պատրիարքին եւ Տիւրանակերտի Առ. Տեղապահին նամակները գրել, որոնցմով կը բացատրուէր անոնց բռնակիւք բնթացքը, մասնաւորապէս շանագիր ընելով՝ զանոնք, որ կարելի եղածին շափ փոխել ունենան Ազգին իրաւունքները պաշտպանելու՝ երբ Ռուբինի վերջաւորութեանը յիշուած եզրակացութեան հասնիլ հարկադրեն պարզապէս: Արդէն Կ'երեւայ թէ այդ որոշումը՝ թէ յայտ Օսմ. կայս. կառավարութեան եւ թէ Ասորի ժողովրդեան լայն ապակորութիւն չէ ըլլած, եւ Ասորիներու Պետրոս Առթողիկոսը՝ որ փորձած էր ընդգլխել մեր պատրիարքարանին իշխանութիւնէն, ամբալուած է զիջանիլ եւ եկած է ներկայանալ Քաղաքական Ժողովին: ինչպէս թէ անկէ որ Ռուբինը զբոսի առ Բ. Դուռն ձեռք բերելու համար իր վաւերացումը:

1 Այս երկու պաշտպանութիւնը իրենց ստակերեն ընտանիք հարկերին վերածուի որ յատուկ խնդրանքը Սերի է ք. Մուսախանեան, որուն հոս հրապարակաւ մեր շորհակալութիւնները կը մատուցանենք:

2 Ցես շամարաութեան Քաղաքական Ժողովը 1873—74 ամի:

Քաղաքական Ժողովը՝ իրեն ուղղակի Բ. Դուռն հետ յարաբերութեան մանկու շանագիր ըլլալը գիտնալով Կ'ուզէ իր այս մտադրութեան շարժառիթը հասնիալ, եւ որոշած պատասխանութեան մէջ օրենք օրինաւոր պատճառ չի տեսնել: Ուստի հայ պատրիարքարանին բարկապահ հեղինակութիւնը շեշտուելու եւ զայն փակեղագիրներու տակ առնելու համար կը պահանջէ որ բոլոր ներկայացնեն իր պատրիարքական դէր-Ռը առնելու խնդիրները եւ իրաւամբ ալ անոր մատուցուելէն յետոյ՝ կը յայտարարուի թէ հրովարտակը եւ թէ Ա. կարգի մէջիմէի պատուանշանը:

Ասոր յաջորդող տարիներուն մէջ 1873—75 երկու կարեւոր խնդիր կը կարգադրուին պատրիարքարանի միջոցաւ: Այսպէս օրինակի համար կաթողիկոսը Ասորիք իրենց բաժանումէն ետքը՝ ինչ ինչ տեղեր ստորական եկեղեցիներուն մէջ մասին տէր ըլլալ ուզելով, հայ պատրիարքարանի միջոցաւ Արտաքին գործոց նախարարութեանը՝ զգացուցուած եւ նախարարաց խորհուրդին մէջ ի նպաստ Ասորիներու եզրակացութիւն մը ձեռք բերել կարելի եղած է: Նոյնպէս նոյն շրջանին մէջ պատրիարքարանի միջոցաւ գործադրութեան զբաղած է Հոմիքի մէջ գտնուած Գերթիքը եւ Քարայի անուն զիւղերու վէճի տակ եղած հողերուն նկատմամբ տրուած որոշումը: ինչպէս նաեւ Հայոց պատրիարքարանին եւ Հայոց Տիգրանակերտի Առաջնորդական Տեղապահին միջոցաւ է որ Եկեղեցւոյ մը շինութեան համար 75 լիւրայի նպաստ մը Կ'առնուի Հոմիքի անունը Ասորի եկեղեցականին մը ձեռքմէն, որ զայն իւրացնելու կը մտնէ: Բայց աւելի ուշ ժամանակներու մէջ Սորիներու մէջ մասն՝ այս ինքնագլխակ ըլլալու հակուրդը զարեւալ էր խանդարէ անոնց մեղի հետ ունեցած յարաբերութիւնները: որոնք 1885—87ին պահ մը բարդացուած

1 Այս խնդրագրոյն պատճէրդ գնել հոս աւելորդ չըլլայ թերեւս, մեր կողմէն աւելցուած պարագաներով որոնք մեր դասին պաշտպանութեան կը ծառայեն:

Առաջապահի Տէր եւ Սիրելի եղբայր ԽԻ՜ Բերիտոս. Ինչպէս գիտէ ձեր Արքայութիւնը, որ Ասորաց ազգին պատրիարքն եղող Տ. Թաւր Արքայութիւնը վախճանելով, այն ազգին փրկածը կ'առնէր աղօթող Ասորաց պատրիարք ընտրուած եւ՛ մ. ընտրանիւսդ Կ'ուզէր ձառնառած է պատրիարքի պարզութիւնը: Ուստի կը խնդրէ որ ըստ մեր սովորութեան Տարկ եղած Խորհրդը մատուցանելով Բ. Դուռն, պատրիարքական հրապարակը եւ Ա. կարգի Մեծիմէի պատուանշանը Ժամ առաջ ստանալու եւ ինչ յանձնելու շնորհ ընդէ:

2 Կանխապէս նոյն նախարարութիւնը կը խառնուէր հպատակ հասարակութեանը գործերուն, հիմա անկէ բաժնուելով Արքայութեան գործոց նախարարութեան միացած է կրօնից Տեղաւորութիւնը:

3 Ցես շամարաութեան Քաղաքական Ժողովը 1873—74 եւ 1874—75 շրջաններու, էջ 30:

4 Անդ:

5 Թեւեւ գիտեմք է որ այս միջոցին իսկ դարձեալ բողոքով խզուած չեն նոյն յարաբերութիւնները, ք. օր. կը յիշենք թէ 1882ին Ներսէս պատրի. հրաժարականը չընդունելու համար առ Ընդհ. ժողովը տրուած հանձնարարութեանը մէջ իսկ յատուկ Գործ մը ալ Ասորիներու փոխաւորին իրմանէ ստորագրուած, որ նոյն բանը կը խնդրէ:

կամ տեղացի մըն է, որ նոյն գործերուն ի վարձ
կոչակապտանալէ յետոյ Էշմիածին իր Նախկին
կ. Պալէն զբնակած է Ղաթար Սերաստացի (1660—
1663) պատրիարքի օրով։ Հին քիչ մ'ուրաք յա-
ջողած է պատրիարք ըլլալ իր բարեկամ Էշմիած-
նոյ, Իր պատրիարքութեան միջոցին (1663—1664)
պատահածները ըստ կարգի կ'երեւան Օրացոյցի
մէջ (էջ 104), միայն բան մը կը պակսի, այսինքն
այս Յովհաննէսը՝ Աբե-է-լէյ, տօրաբար մըն ալ աւելի,
որ չէ յիշուած Օրացոյցին եւ ոչ ալ Աղթամարոյ
պատմութեան մէջ, բան մը որ ինքեմ լուսաբա-
նուած թիւն մըն է եւ կ'աւելցուցնէ պատմութիւնը։
Կիւիկեան շրջանին մնացած ձեւ մըն է բուն բնա-
գաւառին եկեղեցականները Աբե-լէյի կամ Աբե-
լէյեան կընչէ եւ անոր մէջ հետքը կրնայ համա-
րուիլ Յովհաննէս Թուրանցիի Աբե-է-լէյի կողմէ
որ կը հաստատէ անոր բնագաւառէն եկած ըլլալը։
Այս առաջին պատրիարքութենէն յետոյ երկրորդ
անգամ մըն ալ պատրիարք եղած է (1665—1667)
սրեկ յետոյ 1669 եւ 1683 թուականներուն մէջէր
կ'երեւայ թէ վերջապէս իր բնագաւառը յա-
ջողած է կաթողիկոսանալ Աղթամարոյ, եւ յետոյ
այդ պատճառն ալ թողլով աշխարհական գարած
է, ինչպէս կ'երեւայ ասիկէ Հրանտ Ասատուր իր
տեղեկութիւններով ավար եւ Խաչիկ Լեւոնեան
իր պատմութեան մէջ սխալ է։

Նոյնպէս Հրանտ Ասատուր իր կենսագրա-
կան տեղեկութիւն շատ քիչ տեղեկութիւն կու
տայ Յովհաննէս Համատանցի (1781—1782) պա-
տրիարքին վրայ (էջ 155), որ ինչպէս գրուած է
երուսաղէմայ միաբան իր, եւ Պրուսայի առաջին
գութեան մէջ պատրիարքութեան կ'ընկերայ։
Բայց իր տեղեկութիւն աւելորդ չըլլայ աւելցնել
թէ Պրուսայի առաջնորդ ըլլալէ առաջ երուսա-
ղէմայ վանքին կողմանէ իր Նախկին Հնդկաստան
գացած է՝ եւ անկէ Ս. Էշմիածին երթալով Եպիս-
կոպոսացած է։ Իսկ պատրիարքութենէն յետոյ
Մարգարանու առաջնորդ եղած է 1783էն 1795 եւ
այդ միջոցին ի հիմանէ նորոգած է Մարգարանու
Ս. Աստուածածնոյ վանքը, որ մեռած է 1795
Օգոստոս 25ին։

Հրանտ Ասատուր զինքը իր մականունն
Համատանցի բայց կ'երեւայ թէ աւելի յաճախ
կոչուած է Պաղատացի։ Նախկին Համատանու
նոյն իսկ Մարգարանու վանքին յիշատակարանով
ուր «Հաղաթոյն Մի-՛հեանալի» գրուած է եւ ինչ-
պէս նաեւ իր տապանաքարով որ մինեւոյն մա-
կանուէր կը նշանակէ։

Այսպէս թէ՛ կ'ուզէք իբր նշանելէ պա-
կանիր շարքէք նաեւ հետեւեալները։ Կղեմն
Վալանոսի վրայ խօսուած ասեմ (էջ 94—95) չէ
ըսուած թէ ունի քանի մը հեղինակութիւններ,

1 Ա տեղեկութիւնը սա շահեկանութիւնն ալ ունի
որ երեսն կը հանէ սպիտակութիւն մը, որ այլեւս գոյութե-
թիւն չունի գրախոսարար, այսինքն երուսաղէմ Հնդկաս-
տան Նախկին զեմլով օգտակար քան մ'ըսած փոխ ըլլար՝
սինպէս որ այսօր այդ հեռաւոր խորքին մէջ մոռցուած
Հնդկաստանը այլ եւս օգտակար ըլլալէ զատ՝ ընդհանուր
համայնքին կորսուելու ալ միեւնիկ երթարկուելու հա-
սած են։

որոնք ինքեմ իր հոգին ցոյց կու տան։ Այսպէս
«Մի-հեանալի»-ն Հայ. Ս. Եկեղեցոյն ընդ Ռեմէ Ս.
Եկեղեցոյն Հռոմէոյ, եւահատուր գործը որ երեք
տպագրութեան հասած է, ինչպէս նաեւ գործ մը
«Բերեւելու»-ն իմ Տրոյ-Բուսիոյ երթո՞ւնէն առ-
յիմարաթը-նիւն լռելոյն։»

Նոյնպէս շատ անձուկ եւ համառօտ տողերու
մէջ սահմանափակուած է կըրքուցի խաչատուր ըլլա-
լու արեւելեանի (1661—1740) գրական գործու-
նէութիւնը, որ արհամարհելի չէ եւ մանաւանդ իր
ժամանակին համար ալ երեւելի։

Չէն Սինգորա-ի անուամբ տեառիկի մը
գոյութիւնը չենք կարծել թէ ճիշդ ըլլայ ինչպէս
ցոյց կը տրուի (171 էջ), ընդհակառակը նոյն պայ-
մանները բոլորն ալ լրացնող գիրք մը կայ, որուն
անունն է Հայեկ Թաօլե-նիւն՝ որուն հետեւեալ
համառօտեալ յիշատակարանները ցոյց կու տան
թէ ինչ Սինգորա-ին պէտք է ըլլայ այս «Հայեկ
Թաօլե-նիւն»-ը։

«Պրակ որ կոչի Հայեկ Ժանօթութեան, որ
պարունակի զմասնաւոր գիրք Տեառն Պանիլի»
... կաթողիկոսի, եւ հարապատեց նորին Գրիգոր
պատրիարքի կոստանդնուպոլոյ եւ այլ... արեւ-
պիսկոպոսոյ, ի դաւանանքութենէ Պաթիկ Լուե-
ցոյ որդւյ Պօղոսլույ՝ Թիֆլիզցի անուանելոյ։
Հրամանա... վերջոյնէլ... պատրիարքի. ասի-
ցեալ յամի անառն 1802... Հոգեմբեր 2. ի
տպարանի Յովհաննէս Պողոսի։» Իսկ յիշատակա-
րանը կը յաւելու «Համակամութեամբ (Եպիսկո-
պոսոյ եւ վարդապետաց գումարելոց ի ժողով
յիւզ քիլիւնէ) Կրեցեալ եւ կրեցեալ ի ՌԻՄԻԱ
(= 1802) ... Մայիս ԻԼԼին ի Երեք խորան կոչե-
ցեալ սուրբ վանքս եւ այլն։»

(Հարա-նիւն)։

ԱՐԵՎԱ Կ. ԱՂՈՅԱՄԵՆՍ

Ա Ձ Գ Ս Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅ ԺԱՂՈՒՐԻՊԿԱՆ ԳԻՐԾԱՆՆԵՐԸ ՎԵՐ

(Հարա-նիւն)։

Դ Ա Ի Թ

Հայ գիւցաղական վէպի ամենաճոխ մասն
կազմում են Գաթիկ եւ նորա որդի Մհերի
զբոյցներն, որ մեզ են հասել երկու զինուոր
խմբագրութեամբ. առաջինն, որ ըստ երեւու-
թիւն, բանիւսուած է այս գիւցաղներ չայ-
րենիքից հետո, հանգէս է բերում նոցա ար-
դէն հըքեթային քողի տակ, անկասկած, այլ-
ազգի աւանդութեանց ազդեցութեան ներքոյ,
երկրորդն՝ Կեղեմ, Մոկաց տաղներ լիքովածը,

1 Տեւ Մասնագրութիւն էջ 307։

2 Ամբ էջ 255—261։

3 Մասնագրութիւն էջ 324։